

Надич Ю. М.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ПОНЯТТЯ "СЛОВА АВТОРА" В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Стаття розглядає становлення, формування і тенденції розвитку термінологічної парадигми поняття "слова автора" у сучасній лінгвістиці. Запропоновано класифікацію ряду синонімів на позначення цього поняття.

Ключові слова: слова автора, чужа мова, авторська мова/авторська розповідь, авторська ремарка.

Статья рассматривает становление, формирование и тенденции развития терминологической парадигмы понятия "слова автора" в современной лингвистике. Предложена классификация ряда синонимов для обозначения этого понятия.

Ключевые слова: слова автора, чужая речь, авторская речь/авторское повествование, авторская ремарка.

The article considers the background, formation, and trends in the development of terminological paradigm of the concept "speech from the author" in modern linguistics. The classification of the synonymic row to denote this concept has been expounded.

Key words: author's words, characters' speech, author's speech/speech from the author, authorial voice.

Термінологічна база у мовознавстві належить до одного із питань, на які не отримано одноставної відповіді. Зокрема термін "слова автора" потребує ретельного вивчення. Актуальним є його семантичне наповнення, встановлення синонімічного ряду та розмежування корелюючих понять.

У сучасному мовознавстві окремому дослідженню термінологічної парадигми на позначення поняття "слова автора" присвячена незначна низка праць, оскільки воно розглядається в безпосередньому поєднанні із прямою мовою.

Зосередимо нашу увагу на виокремленні ряду синонімів на позначення терміну "слова автора" та їх обґрунтуванні.

Детальний огляд мовознавчої літератури свідчить про відсутність вичерпної інформації щодо однозначного трактування поняття "слова автора". Натомість прослідковуємо низку синонімів на його позначення.

Зауважимо, що в термінологічному аспекті "слова автора" розглядалися в роботі Гут Н.В., яка виокремлює три найбільш вживаних терміни: *слова автора*, *авторські слова* та *ремарка*, хоча дослідниця зазначає, що останній вживається рідше [7, с. 296].

Арцишевська А. Л. при аналізі дискурсу вживає такі терміни як "слова автора, які безпосередньо вводять пряму мову", "авторська мова" та "авторське висловлення". Дослідниця зосереджує увагу на нарративному дискурсі [1, с. 6]. У рамках синтаксичних досліджень термін розглядається у працях таких вчених як Чумаков Г. М., Коваль А. П., Кучеренко І. К., Ткаченко Р. Г. та інших.

Першочерговим завданням при аналізі запропонованих термінів є роз'яснення понять *чужа мова* та *авторська мова*.

Чужа мова (ЧМ) протиставляється авторській мові (АМ). Авторська мова відіграє експресивну роль, служить доволі виразним засобом у загальній конструкції, яка об'єднує слова автора і чуже висловлювання [19, с. 340].

Перш за все варто зазначити, що поняття "авторське слово" та/або "чуже слово" було введено у вжиток М. М. Бахтіним. У своїй праці, присвяченій дослідженню поетики та пов'язаних із нею проблем, автор дає визначення термінам "авторське слово" та "чуже слово", а також подає дефініцію "прямої мови" [4, с. 109].

За Бахтіним М. М. *пряма мова героїв* – це найбільш типовий і поширений вид зображеного, об'єктного слова. Вона має безпосереднє предметне значення, проте не лежить в одній площині із авторською мовою, а наче на певній відстані від неї.

Там, де в авторському контексті є пряма мова, припустимо, одного героя, в межах одного контексту постає два мовних центри і дві мовні єдності: єдність авторського висловлювання і єдність висловлювання героя [4, с. 110].

Поряд із використанням терміну "авторське слово" М. М. Бахтін вживає ще низку синонімів як, наприклад, "авторська мова", "авторський контекст" та "авторське висловлювання". Усі ці терміни пов'язані із вивченням дискурсивних реалій.

Поняття *слова автора* беззаперечно пов'язане із феноменом "чужої мови", дослідження якого є актуальним уже протягом кількох століть. Чужа мова виходить далеко за межі синтаксису і має широке мовознавче застосування.

Вагомою працею, присвяченою детальному розгляду чужої мови, є робота Чумакова Г. М. В своїй книзі "Синтаксис конструкцій із чужою мовою" науковець зазначає, що в другій половині XIX століття термінологія, яка обслуговувала категорію чужого мовлення, значно розширюється (виникають нові терміни і термінологічні поєднання: "чужа мова", "*мова автора*", "*слова автора*", "монолог", "діалог", "монологічне мовлення", "діалогічне мовлення", "монологічно-діалогічна форма мови", "внутрішній монолог", "авторський монолог", "ліричний відступ" тощо). У цій же праці зазначається, що подальший розвиток отримали положення про синтаксичний характер прямої мови та її зв'язок із авторським контекстом [24, с. 3-4].

Конструкції із чужою мовою містять два обов'язкових, постійних компонента: чужу мову, як їх смислове ядро, і слова, які її вводять, представляють, репрезентують [24, с. 15].

Як синонім до “слів автора” автор також подає термін “авторська ремарка”, коли підкреслює, що у стилях художньої прози конструкції із чужим мовленням є найбільш поширеною формою висловлювання. Він навіть подає наступну статистику: “у великих жанрах літератури 60-х років XIX ст. речення із мовою персонажів та “авторськими ремарками” складають 64, 8 %” [24, с. 8].

Детальне вивчення питання “слів автора” підводить до висновку, що оскільки у лінгвістичних дослідженнях “*слова автора*” завжди розглядалися нерозривно від прямої мови, саме тому в багатьох мовознавчих словниках не наведено дефініцію терміну “*слова автора*” окремо, а лише у словниковій статті, що стосується прямої мови. Підтвердження цього спостерігаємо в низці словників та енциклопедій лінгвістичного спрямування.

Наприклад, у “Словнику лінгвістичних термінів” Ганича Д. І. та Олійника І. С. подається наступне визначення:

“Пряма мова – це точно відтворене **чуже мовлення** із збереженням його лексичних, граматичних та стилістичних особливостей. Пряма мова завжди супроводжується реченням, у якому вказується на те, ким, коли і за яких обставин була вимовлена пряма мова, якими діями вона супроводжувалась. Таке речення називається **словами автора**” [6, с. 228].

Таке ж трактування терміну спостерігається в “Лінгвістичній енциклопедії” Селіванової О. О. Окремо не зустрічаємо словникової статті, присвяченої “словам автора” чи “чужій мові”. Відомості про ці терміни знаходимо лише у визначенні прямої мови. “Пряма мова – не пристосоване до мовлення автора, точно відтворене чуже висловлення, що здебільшого супроводжується так званими **словами автора**, які містять інформацію про адресанта” [21, с. 508].

Ахманова О. С. визначає авторську мову як один із видів синтаксичної побудови висловлювання та подає як абсолютний синонім до неї термін “*авторська розповідь*”. Слід зауважити, що із низки лінгвістичних словників лише у названому “Словнику лінгвістичних термінів” до цього терміна подається його іншомовний еквівалент. Так, наприклад, для терміну “*авторська розповідь*” авторка подає такий іншомовний відповідник як *speech from the author*:

“*Мова автора (авторська розповідь)* англ. *speech from the author*. Частина літературного твору, в яких автор звертається до читача від власного імені, а не за допомогою мовних характеристик персонажів” [2, с. 376].

Таку ж назву *авторська мова (авторська розповідь)* спостерігаємо у Матвеевої Т. В. в її “Повному словнику лінгвістичних термінів”. Визначаючи *авторську мову*, дослідниця відмежовує та пояснює термін “авторські слова”: “Фрази, що належать автору, за допомогою яких вводиться пряма мова персонажів, зазвичай називають авторськими словами [19, с. 10-11]. В їх складі використовуються дієслова мовлення, мислення, відчуттів”. Підкреслимо, що авторка зіставляє поняття *мова автора* і *мова персонажа* (подає дивергентні та конвергентні ознаки обох термінів), а термін “авторські слова” – лише є складовою *мови автора* [19, с. 11].

У Розенталя Д. Е. зустрічається термін “авторські слова”, які він пояснює як *слова автора, які вводять пряму мову*. Автор також зазначає, що авторські слова можуть не лише встановлювати сам факт чужого висловлювання, пояснюючи кому воно належало, але й вказувати, до кого звернена пряма мова [20, с. 7].

Ще один синонім до “слів автора” зустрічаємо у Ярцевої В. Н.: “Пряма мова – це дослівне відтворення чужого висловлювання, супроводжуване *коментуючою реплікою мовця* (“словами автора”) [14, с. 453].

В “Літературознавчій енциклопедії” Коваліва Ю. І. у статті про пряму мову знаходимо такий термін як “*репліка-коментар мовця (автора)*”, яка супроводжує пряму мову і в якій поширені дієслова *думати, говорити, міркувати, казати, повідомляти, питати, звертатися* тощо [13, с. 228].

Доповнюють цю термінологічну парадигму такі синоніми як “*слова автора, що вводять пряму мову*” та “*авторське мовлення*” [16, 17, 23].

Окремі автори використовують такі терміни як “*авторська ремарка*”, “*предикат, який вводить пряму мову*”, “*предикат, який вводить репліку*”, “*авторська репліка*”, “*ремарка до мови персонажа*”, коли аналізують конструкції із прямою мовою [3, с. 242-244].

Підтвердження безпосереднього нерозривного зв’язку між прямою мовою та словами автора також прослідковується в роботі Ткаченко Р. Г., яка зосередила свою увагу на дослідженні синтаксичних конструкцій прямої мови.

Синтаксис конструкцій із прямою мовою авторка характеризує як висловлювання із двома текстуально сполученими предикативними центрами.

Їх комунікативність є особливою. Наприклад, речення *he said, “I know you”* нагадує конверт в конверті, комунікацію, яка передає комунікацію. Цей тип комунікативності вона називає транскомунікативністю.

На позначення “слів автора” Ткаченко Р. Г. використовує термін “*авторський ввід*”.

Авторський ввід може знаходитись в **а) препозиції, б) інтерпозиції та в) постпозиції** відносно прямої мови:

а) *The provincial people, intimidated by Gudrun’s perfect sang-froid and exclusive bareness of manner, said of her: ‘She is a smart woman.’*

б) *“Jim” said I, “where are you off to this trip? Is it elephants?” “No, Baas” he answered, “we are after something much more than ivory.”* (R. Haggard)

в) *“His old man’s got about forty,” Rose said.* (N. Shute)

Також дослідниця подає класифікацію авторського вводу, виокремлює основні його типи: 1) *за синтаксичною структурою* – простий, склад якого обмежений підметом і присудком (Ann said); ускладнений, що включає другорядні члени (Tom said to him) і складний, представлений складним реченням будь-якого типу (Bob said when I came in); 2) *за числом ядер*, тобто елементів, які вводять ПВ (said, asked etc) – одноядерний, двоядерний і багатоядерний; 3) *за характером ядра* – дієслівний та іменний, тобто виражений поєднанням дієслова з іменем [22, с. 8].

Головними компонентами синтаксису конструкцій з прямою мовою є **дієслова вводу**, які розділяються на два великих підкласи: 1) дієслова, що виражають значення говоріння **експліцитно** і 2) дієслів, що передають значення говоріння **імпліцитно**, в конкретних контекстуальних висловлюваннях [22, с. 11].

Як уже зазначалося вище, інколи на позначення терміну "слова автора" зустрічається таке поняття як *авторська ремарка*, проте воно найчастіше вживається в драматичних прозових творах. І хоча у мовознавстві воно вживається вкрай рідко, проте його можна використовувати як синонім на позначення *слів автора*, адже обидва терміни позначають одну мовну суть.

Зоненашвілі Д. С. у своїй дисертаційній роботі, присвяченій дослідженню діалогу в драмі та прозі, користується терміном "*авторська ремарка*" на позначення слів автора, які, безпосередньо вводять репліки персонажів і в художній прозі, і в драмі [9, с. 11].

Основною відмінністю в структурному плані між авторськими ремарками драми і прози, на його думку, є те, що у драмі авторська ремарка складається із окремого слова, виражено практично будь-якою частиною мови, в той час як у художній прозі в авторській ремарці завжди присутній суб'єкт дії із дієсловом мовлення:

Crystal (briskly): A fellowship costs fifty thousand. (The Masters, n'eca)

"A fellowship", said Crystal briskly, "costs 50, 000 \$". (The Masters, роман)

У драмі ремарка складається із дієслова в особовій формі. В прозі перед дієсловом зазвичай вживається іменник чи займенник, що позначає суб'єкт дії [9, с. 13].

В семантичному плані можна відмітити ще одну відмінність між авторськими ремарками в драмі і прозі. В драмі поширені ремарки, що містять багатозначні слова. І у більшості випадків немає вказівок щодо того у якому із своїх значень слово вжито у конкретному випадку. У прозі ремарки конкретні, однозначні, і у читача не виникає жодних сумнівів при сприйнятті тої чи іншої авторської ремарки [9, с. 15].

Загальновідомо, що в авторській ремарці у прозі завжди присутнє дієслово мовлення. Відслідковано, що дієслова мовлення складають доволі широку лексико-семантичну групу [9, с. 15].

Отже, "*слова автора*" – це фрагмент синтаксичної конструкції, що 1) характеризується предикативністю, 2) є невід'ємною складовою прямої мови і 3) містить інформацію про семантичні ролі висловлення. У словах автора використовуються різні лексико-семантичні групи дієслів, серед яких дієслова мовлення представляють найбільш чисельну групу.

Підводячи підсумки із сказаного та проаналізованого вище, ми стверджуємо наступне:

термін "слова автора" має тенденцію до розширення його термінологічної парадигми. У термінологічній парадигмі на поняття "слова автора" можна виокремити 2 підходи: 1) **традиційний** – згідно із яким термін "слова автора" розглядається як складова прямої мови та 2) **аспектно-орієнтований**, який виник на сучасному етапі і досліджує специфічні пласти.

В ході дослідження ми виокремили ряд синонімів до терміну "слова автора" та здійснили їх класифікацію відповідно до обох підходів: а) **традиційний підхід**: 1) *авторські слова*, 2) *авторське мовлення*.

б) **аспектно-орієнтований підхід**: вживання в дискурсі – 1) **наративний дискурс**: 3) *слова автора*, які *безпосередньо вводять пряму мову*; 4) *мова автора (оповідача)*; 5) *авторська мова*; 6) *авторське висловлювання*; 7) *авторська розповідь*; 8) *авторський контекст*. 2) **діалогічний дискурс**: 9) *ремарка/авторська ремарка*; 10) *ремарка до мови персонажа*; 11) *репліка-коментар автора (мовця)*, 12) *авторська репліка*; 13) *коментуюча репліка мовця*; 14) *репліка-коментар автора (мовця)*. Вживання в рамках синтаксичних досліджень – 15) *предикат, який вводить пряму мову*; 16) *предикат, який вводить репліку*; 17) *авторський ввід*; 18) *авторський контекст*.

Терміни "слова автора" = "авторські слова" = "авторська ремарка", а також терміни "мова автора" = "авторська мова" = "авторське мовлення" = "авторська розповідь" є абсолютними синонімами і можуть вживатися без будь-якої відмінності. Проте згідно із окремими науковцями (Матвеева Т. В.) поняття "мова автора" є ширшим, бо "слова автора" вважаються складовим компонентом "мови автора";

– термін характеризується найбільшою частотою вживання, що пояснюється традицією, що склалась в мовознавстві;

– пряма мова і слова автора завжди пов'язані, бо прямої мови без слів автора не існує;

– термін "слова автора" не є зовсім вдалим. Під "словами автора" розуміється висловлення, а не окремий набір слів, лексем. Це не морфологічна одиниця і не словосполучення, а предикативна конструкція, яка, однак, не виражає завершеної думки.

Література:

1. Арцишевська А. Л. Лінгвопрагматична типологія репрезентуючого компонента в системі форм репродукції чужої мови (на матеріалі англomовних оповідань ХХ століття): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / А.Л. Арцишевська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001. – 20 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская Энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Бабенко Л. Г., Васильев И. Е., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста: учебн. для вузов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 634 с.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского – Издание третье – М. : Художественная литература, 1972 – 470 с.
5. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
7. Гут Н. В. Термін "слова автора" в сучасній лінгвістичній науці / Н. В. Гут. – С. 294-298.

8. Долинин К. А. Интерпретация текста: Французский язык: Учебное пособие. Изд. 4-е. – М. : КомКнига, 2010. – 304 с.
9. Зоненашвили Д. С. Диалог в драме и диалог в прозе (англ. язык): автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. Спец. 10.02.04 – германские языки. – М., 1980. – 20 с.
10. Коваль А. П. Стилістичні можливості окремих синтаксичних категорій у межах простого і складного речення // Практична стилістика сучасної української мови. – К. : Вища школа, 1978. – С. 251-345.
11. Кучеренко І. К. Зміст поняття “пряма мова” з погляду синтаксису // Актуальні проблеми граматики / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / Зеновій Терлак (упоряд.). – Л. : Світ, 2003. – С. 147-153.
12. Літературознавча енциклопедія: У двох томах, Т 1 / Авт. – уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 608 стб.
13. Літературознавча енциклопедія: У двох томах, Т 2 / Авт. – уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 стб.
14. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
15. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под. ред. А. Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М. : НПК “Интелвак”, 2003. – 1600 стб.
16. Літературознавчий словник-довідник/ За ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.
17. Мала літературна енциклопедія [Текст] / Укл. П. Богацький. – Австралія : Сідней, 2002. – 244 с.
18. Оліфіренко С. М., Оліфіренко В. В. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 432 с.
19. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 562 с.
20. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
21. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
22. Ткаченко Р. Г. Синтаксические конструкции прямой речи в английском языке. Спец.: 10.02.04 – германские языки. Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. – К., 1978. – 28 с.
23. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : “Українська енциклопедія”, 2000. – 752 с.
24. Чумаков Г. М. Синтаксис конструкций с чужой речью. – Киев : Высшая школа, 1975. – 220 с.
25. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка. – М. : Рус. яз., 2001. – 288 с.
26. Ющук І. П. Практичний довідник з української мови. – К. : Рідна мова, 1998. – 141 с.